

6.2. ГАГАУЗСКИЙ ЯЗЫК И ТЮРКСКИЕ ЯЗЫКИ

УДК 94(=512.165)

GAGAUZLAR VE DEVLETLEŞME

Dr. Karanfil Güllü,

filologiya bilimnerindä doktor

KDU, Komrat, RM

e-mail: gullukaranfil@hotmail.com

orcid id: 0000-0002-8045-7822

Abstract. This study examines the Epoch of the development of the formation of the Gagauz statehood among the Gagauz people, starting from the 14th century. The preconditions for the formation of the Gagauz union are shown, the position of the Gagauzians during their residence in the Ottoman Empire is considered, information is given about the First Secular Republic, the Comrat Republic: which lasted only 5 days. It should be noted that among the Turkic-speaking republics, this was the first republic, even if not recognized.

Keywords: Gagauz, independence, Comrat Republic, Leader.

Gagauz Türkleri Hristiyan Ortodoks dinine inanan tahminlere göre toplam sayısı 300 000 kişilik bir Türk toplumdur. Çoğunluk olarak Moldova'nın güneyinde Gagavuz Yeri /160.000/ olarak adlandırılan özerk bir bölgede ve Ukrayna'da /50.000/, ayrıca Bulgaristan, Yunanistan, Kazakistan, Rusya'da, Brezilyada yaşamaktadırlar. Gagauz Türklerinin çeşitli yönetimler altında yaşam sürdürmeleri hem dili, hem kültürü, hem milli kimliği etkilemiştir.

Gagauz Türklerinin eski zamanlardaki yaşama bölgelerine göz atacak olursak Karadeniz'in kıyılarını ve yakınlarını göre biliriz. Şöyle ki, Edirne, Kırklareli, Burgas, Varna, Balçık, Kavarna, Şabla, Bolgarevo, Tulca, Akkerman, Tuzla, İzmayıl, Kiliya, Bender bölgelerine kadar uzanan bir coğrafya ya yayılmışlardır.

Yüz yıllar içinde Gagauz Türkleri başka halklar içinde azınlık olarak yaşasa da, az sayılı Gagauz Türklerinin de devletçilik tarihi vardır.

Türk gezgini Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Gagauzlar'ın ilk devleti sayılan Uz eyaleti hakkında bilgiler mevcuttur.

İlk Gagauz devleti - Uz Eyaleti.

14.yüzyıl ilk yarısında Dobruca'da çok sayıda Türk boyları yaşamakta idi. Gagauzlar'da var olan yaygın inanca göre, 1261'de Dobruca'da VIII. Mihail Paleolog'un yardımıyla İzzettin Keykavuz'un idaresinde Uzi Eyalet'i olarak adlandırılan ilk Gagauz Türk devleti kurulmuştur.

İlk başta bu devlet Bizans'a bağlı olmuş. 1263'te İzzettin Kaykavuz idareyi dayısı Sarı Saltuk'a bırakmış. Kurulan bu Uzi Eyalet (ya da Gagauz Eli) devleti, Selçuklu Türklerinin bunlarla birleşmesi hasebiyle çok güçlenir ve 1346'da Balık Bey hükümdarlığında bağımsızlığını ilan eder. Bizans'taki 1341-1347yy. savaşı, Bulgaristan'da feodal çekişmeler devletleşmeye güç vermiştir (Angeli; 2002). Başkenti Balçık (Karvuna), daha sonra Varna olan bu devletin bayrağı, merkezinde beyaz bir horoz olan kırmızı bayraktır. Kurucu Hristiyan Kıpçak boyundan Balık Bey'den sonra devletin artık nüfusu olan başına kardeşi Dobrotiç geçmiş. O zamana kadar bu topraklara Karvun Yurdu denilirken, Dobrotiç ile Dobrotiç Yurdu (ya da Dobruca) denmeye başlamıştır. Dobrotiç zamanında devletin topraklarını genişlemiş ve ekonomisi de güçlenmiştir. Uzi Eyaletinin varlığı, bölgenin 1417'de Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmasıyla son bulur. (İsümbeli; 2018). Gezin Hans Şiltberger'e göre bu devletin arazisi Tuna nehrinden Varna şehrine kadar uzanıyormuş. Kendi notlarında o bu devleti Üçüncü Bulgaristan diye adlandırıyormuş. Etrafına Dobruca Peçeneklerini, Uzları Kumanları ve Anadolu Selçuklarını toplamaya becermiş (ROMANOVA, 2017, 244).

Dobrotiç hükümdarlığı altında Uz eyaleti epey güçlenmiş, ve arazisi de genişlenmiştir. Dobrotiçin ölümünden sonra /1385/ tahta oğlu İvanko geçiyor. Bu Sofya Arkeolojik müzesinde bulunan demir paranın üzerindeki ‘İvanko- 1385-1395’ yazıdan anlaşıyor. Bizans ve Bulgaristan devletlerinden tamamen bağımsız olmuş. İvanko zamanında devlet ekonomik taraftan daha da güçlenmiş, ama siyasi konularda çok esnek davranışlarda bulunuyormuş. Öyle ki, Osmanlı ve Geneuzler arasında çatışmaların arasında kalınca daha önce Geneuzlara karşı olsa da, onların tarafını tutuyor ve onlarla önce ticari anlaşma sonra ise sulh anlaşması imzalamıştır. Böylece, Gagauz Devleti ve Osmanlı düşman oluyor. Bu yakınlaşma ne Osmanlılar, ne de Bulgarlar tarafından bağışlanmamış. Böylece Osmanlı önce Geneuzları hem de Gagauz Devleti olan Uz Eyaletini dağıtıyor. Güneyde Bizans zayıflayıp önceliği Osmanlı’ya kaptırınca bu bölge I. Murad zamanında Osmanlı vassallığı altına girmiştir. 1398’de de I. Bayezid bölgeyi tamamen fethedip Osmanlı topraklarına katmıştır. (Velev 2007, 109) Gagauzların Osmanlı tebasına girmesiyle Bulgaristan’a göçler yaşanmıştır.

Böylece Gagauzların Uz Eyaleti /Dobruca/ adlandırılan devleti 71 yıl var olmuştur.

Osmanlı zamanında Gagauzlar. Gagauzlar Osmanlı zamanında toplu şekilde yaşamış, dilini, dinini ve geleneklerini yaşatmışlardır. Bazı yerlerde Türklerle aynı köyde yaşamış, komşuluk etmişlerdir (Cebeci;1992; 583-589). Osmanlı Hükümeti ‘Gayri Müslim’ olarak adlandırdığı Gagauzlar’a bir Türk kavmi olarak özen göstermemiş, ama dinine de karışmamıştır.

Osmanlı kontrolü altındayken Gagauzlar ya Tatar ya da Ortodoks Hristiyan pozisyonunda değerlendirilmekteydi. Bu da Osmanlı sistemi içerisindeki varlıklarını yadsıyan bir durumdu. “İstanbul Türkler tarafından fethedilince, Fatih Sultan Mehmet, din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin bütün Ortodoks Hristiyanların başı olarak İstanbul Patriğini tanımıştı. Gagauzlar, Ortodoks Hristiyan olmaları nedeniyle Patriğin yönetiminde kalmışlardı. Patrik de dinsel ve ulusal işlerde bunları istediği gibi kullanmaktaydı.” (Cin 2010, 17) Bu dönemde Gagauzların birçoğu Yunanca eğitim ve öğrenim görmüş ve Yunan kültürü altına girmiştir. Ancak yine de dillerini ve kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir (ÖZÇAYAN, 2017).

Gagauzlar’ın Bessarabya’ya göçü ile ilgili çeşitli fikirler mevcuttur. Bazı kaynaklar Gagauzlar’ın Osmanlı zulmünden kaçtığını söyler, bazı kaynaklarda ise bu bölgede Romanya ve Türkiye’ye karşı bir tampon bölge oluşturmayı amaçlayan Rusya’nın Gagauzların zorla sürüldüğü belirtilir. (RADOVA, 1998; ÇAKİR 1999). Birçok kaynakta ise Osmanlı-Rus savaşından kaçtıkları yazılmaktadır.

Böylece, yüzyıllarca Osmanlı devletinde yaşayan Gagauz Türkleri Rus-Türk Savaşından sonra 3’e bölünmüş, Basarabya (Moldova, Gagauz Yeri bölgesi ve Ukrayna’nın bir kısmı), Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşamak zorunda kalmışlar, bir kısmı da Osmanlı zamanından bu yana Basarabya’da yaşamış (Akkerman, İzmayıl, Kiliya gibi şehirlerde) ve yaşamaya devam etmektedirler, fakat günümüzde, maalesef, büyük bir kısmı asimilasyona uğramışlardır.

16’dan 18. yy.a kadar bu tür sebeplerle diğer bölgelerden ciddi bir Gagauz nüfusu Bucak’a göç etti. Bunlara “eski göçmen” denirdi. 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında da Osmanlı vassalı Moldavya’nın (Boğdan Prenslığı) Besarabya bölgesi Ruslara geçti. Savaş sonrası Bucak’a bu yeni Rus toprağına gelen Gagauzlar’a da “yeni göçmen” denmekteydi. 1735-1739, 1768-1774, 1787-1791, 1806-1812 yıllarında gerçekleşen tüm Osmanlı-Rus savaşlarında Balkanlar’dan birçok Gagauz göçmeni Bucak’a geldi. Rus kaynakları bu Gagauzları “Bulgar göçmenleri” olarak tanımlamaktadır. (Radova-Karanastas 2012) 1806’dan itibaren Ruslar Gagauzlara toprak bağışlamak suretiyle onların sadakatini kazanma girişimlerinde bulundu.

Kırım Savaşı’na kadar Rus İmparatorluğu’nun elinde bulunan Besarabya, 1856 Paris Antlaşması’yla Boğdan Prenslığı’ne bırakılmıştır. Üç yıl sonra Eflak ve Boğdan birleşerek Romanya Prenslığı’ni oluşmasıyla beraber bu bölge, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması’na kadar Romanya Prenslığı himayesinde kalmıştır. (Tarih Sözlüğü 2012) Bu antlaşma sonrası tekrar Rus topraklarına katılan bölge SSCB yıkılma dek fiilen Romenler ve Ruslar arasında gidip gelmiştir.

Vister Cumhuriyeti.

18.y sonu- 19 y. başında Gagauzlar 100 köy ve 1 Vister şehrinden oluşan Vister Cumhuriyetini kurmuşlar. /Balço Neyko Dyakov 1985; 275-277, Romanova, 2017/.

Gagauzlar'ın kimliğine dair pek çok fikirler mevcuttur. Şaşırtan olay ise Türkçe konuşan, ama Hristiyan bir halk olmalarıdır. Balkanlarda yaşarken Yunan Kilisesine tabi olmaları, çocukların ana dilinde eğitim alamamalarına sebep olmuş, göç ettikten sonra ise Slav din okullarında, daha sonra da Romanya'nın terkinde yaşarken Romen dili, daha sonra yine Rus diline tabi tutulmaları ve “demir perde” yönetimi ile birlikte özlerinden tamamen kopmaları kimlik meselesini oldukça yıpratmıştır.

1780. yıllarından itibaren Deliorman bölgesinden göç eden Gagauzlar'ın çoğunluğu Moldova'nın batı tarafına, şimdiki Leova'ya yerleştirilmiş ve Balş adlı bir Moldovan boyarın yöneticiliği altında yaşayarak vergi vermişlerdir. Orada Çadır, Orak, Baurçu köylerini kurmuşlar, bir müddet sonra baskıcı yönetimden, sonsuz vergilerden dolayı **Gagauzlar isyan çıkararak**, ayaklanarak toplu şekilde o toprakları bırakıp Moldova'nın güney tarafına Bucak bölgesine göç etmişler. Tatarların zorla sürülmesi sonucunda boşalmış bu bölgelere Rusya idarecileri tarafından yerleştirilmişlerdir. Orada yeniden Çadır ve Baurçu köylerini ve 27 köy daha kurmuş Gagauz Türkleri. Tatar köylerinin küllüklerine yakın yerleştikleri için, onlardan kalan köy adlarını kullanmaktadır. Okuma oranı oldukça düşük olan Gagauzlar tarım ve hayvancılıkla uğraşıyor, dilini ve geleneklerini yaşıyor, Rus askeri tarafından pazar günleri Kiliseye gitmeye alıştırılıyorlardı. Tabi ki yazılı Edebiyat olmadığından, Halk Edebiyatı ağızdan ağıza geçiyor, türküler o zamanın yaşam sorunlarını, savaş olaylarını anlatıyordu. Kolonist hukuku verilen Gagauzlar'ın bölgesinde Komrat ve Bolgrad'da liseler, Satılık Hacı köyünde öğretmen okulları açılmıştır, fakat 19 yy. sonunda tüm Gagauzlar'ın % 88'i, kadınların ise % 97.8'i okuma yazmaları yoktur. (ARGUNŞAH, 2007, 44).

Bu dönemde de Gagauz Türklerinin adalet sever, hakkını arayan, yeri gelince isyankâr bir toplum olduğunu görüyoruz ki, bu isyan ve kaçış sonucunda Gagauzlar şimdiki Bucak topraklarda yaşamaktadırlar.

İlk Türk Cumhuriyeti Komrat Cumhuriyetidir.

Rusya Çarlığının ırkçı politikası ve ekonomik baskısı sonucunda genç Pavli Atmaca ve Andrey Galatsan önderliğinde Komrat'ta 1906 yılında ayaklanma düzenlenir. Rusya'nın çeşitli yerlerinde başlayan halk isyanı ve ayaklanmalar da Komrattaki olaylara tesir göstermiştir.

6 Ocak 1906'da, bir Komrat isyanı gerçekleşti ve bu da Komrat Cumhuriyetinin beyanına yol açmış. 19. yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarında Çar Rusyası'nın jandarması, Basarabya'da isyan eden köylüleri defalarca bastırmış. 1905'te ilk Rus devriminin dalgası ortaya çıktığında, Komrat köylüleri toprak sahipleri ile olan toprak kiralama anlaşmalarını protesto etmeye başlamışlardı. Çaresizlikten üzüm hasadını çok ucuza veren Gagauzlar üzüm tüccarları köyden kovmuş. Fakirleştirilmiş yoksul köylü, toprak vergisini ödemeyi reddederek, isyan etmeye başlamıştı. Köylüler jandarmalara ve toprak sahiplerine karşı kalkmış, toprak sahiplerinin mülkleri ateşe vermiştir. Her yerde küçük çapta isyanları bile susturmak için köylere askeri birlikler gönderilmiştir. Basarabya'da toprak sahiplerinin mülkleri jandarma tarafından korunuyor, fakat bu köylüleri durduramamış. Onlar zenginlerin toprak arazileri ele geçirmişler. TUFAR; Harkov Teknoloji Enstitüsü'nün öğrencisi Komratlı Gagauz Andrey Galatsan ve Pavli Atmaca'nın 1905 yılında, Gagauz köylülerinin haklarına verilen mücadelede bir araya gelmeleri için çağrıda bulunmuş ve gizli bir örgüt kurmuşlardı. Bildiriler ve ilanlar bastırarak halk içinde yayıyorlardı. Galatsan, vatandaşları arasında büyük bir saygınlık elde ediyor. Komrat'ta düzenlediği mitinglerde o, otokrasinin devrilmesi için çağrıda bulunmuştur. Yetkililer Galatsanı tutukladı. Tutuklanması, Komrat köylülerinin sabrını aşan son damla olmuş. Bir miting için 6 Ocak 1906'da toplanan Komrat halkı, yerel yetkililerin temsilcilerini tutuklamaya karar verdi. Köylüler toprak sahibini, polis memurunu, yargıcı tutmuş, kapamışlar. “Komrat isyancıları kendilerini el yapımı tüfeklerle, yaba ve sopalarla silahlandılar ve Komrat Cumhuriyeti'ni ilan etmişler. İsyancılar tarafından kurtarılan Galatsan başkan seçildi. "Rus kelimesi" adlı gazetesinde şöyle yazmıştı: "Onbinlik Komrat ... isyancıların elinde. Özerklik ilan etti, yerel yönetim kuruldu. Jandarma etkisiz duruma getirildi”(PERVUHİN; 2006).

İsyancı köylüler, toprak sahibinin toprağını bölmeye başlarken, Rusya'dan jandarma takviyesi yetişmiş. Komrat sakinleri tarafından kurulan barikatlar dağıtılarak, isyancıları meydan sürdüler ve kamçılarla dövdüler. Onlarca köylü, jandarma mermileri altında öldü, yüzlerce kişi Andrey Galatsan dahil, hapsedildi ve cezaevine gönderilmiş. Ünlü Grigori Kotovski Kışinev hapishanesinde Komrat Cumhuriyeti kuranları Andrey Galatsan'la, Suhov'la, Popov'la, Berkov'la, Mihail Sibirov'la tanıştığını ve arkadaşların Galatsan'a 'Komrat Cumhurbaşkanı' diye seslendiğini anlattığı bilinmektedir. Daha sonra Andrey Galatsan, Pavel Nikolayev ve daha 3 kişi ağır işler yapmak üzere Sibirya'ya gönderildiler.

Komrat Cumhuriyeti sadece altı gün yaşasa da, Gagauzlar için bir özgürlük sembolüne dönüştü. Bu Cumhuriyet Gagauz halkının adalet sever olduğunu, özgürlüğe doğru hep can attığının bir göstergesidir.

Böylece; bir Gagauz Türkü olarak, gururla 1906 yılında ilan edilen Komrat Cumhuriyeti ilk Türk Cumhuriyetidir diye biliriz. Okul kitapları Komrat Cumhuriyetine yer ayırmaları da öğretmenler Gagauzların bu önemli sayfalarından biri sayılan bu konuya yer ayırıyorlar. Günümüzde adına Komrat'ın bir sokağı Galatsan adını taşımaktadır. Komrat şehrinde Galatsan'ın hatırını yaşatmak için bir dernek faaliyet göstermektedir.

Gagauz Türkleri çeşitli zaman dilimlerinde çeşitli devletlerin egemenliği altında yaşamıştır. 1812 yılından itibaren Rusya terkinde yaşayan Gagauzların toprakları – Basarabya, 1918- 1940 yy. kadar Romanya Krallığının egemenliği altında oluyor. O yıllar Gagauzların milli kimlik bilinci yükselmiş, çünkü Osmanlı Devletinden ayrıldıktan 130 yıl sonra Basarabya Gagauzları ilk defa bir Türkiye Türkü görüyor. Öyle ki, Bükreş'teki Türkiye Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver, Basarabya bölgesini gezer ve orada Türkçe konuşan Gagauzlar'la buluşuyor. Orayı sık sık ziyaret ediyor. Bu halk hakkında Atatürk'e anlatıyor, asimile edilme endişesini aktarıyor. 100 yakın Gagauz gencini Türkiye Lise ve üniversitelerine yerleştiriyor. Basarabya'nın Sovyetler tarafından işkâl edilmesi sonucunda geri dönemeyen Gagauzlar'a hayatının sonuna kadar babalık ediyor. Büyükelçilik yıllarında Romanya Milli Eğitim Bakanlığı ile konuşuyor ve Gagauzların bölgesinde eğitim dili Romence olan okullarda Türk dili dersini müfredata koyuyor. Türkiye'den her Gagauz köyüne Türk Öğretmeni geliyor. (ANZERLİOĞLU, 2006). O derslerin heyecanı hakkında Gagauz yazarı Nikolay Baboglu "Hatıralar" hikâyesinde anlatıyor (N. Baboglu, 2016).

1940 yılında Basarabya Sovyetler Birliğinin arazisi oluyor. O yıllarda Kolhozlaştırma dönemi başlayınca Sibirya'ya, Karaçay-Çerkesya'ya sürgünler başlar ve 1946-47 yıllarda açlıktan Gagauzların 40% vefat ediyor. Okullara Rus öğretmenler gönderiliyor ve Gagauzların asimilasyon programı o yıllarda başlıyor. 1958 de 4 özel harf ilave ederek Gagauz diline Kiril yazıları temelinde yazı veriliyor. 1959-1961 Tarihinde ilköğretim okullarında öğretim dili Gagauzça oluyor ve 'ebeveynler istemedi' gerekçesi ile kapatılıyor. Okul ve Kreşlerde 'Gagauzça lafetme' diyerek genç nesli ana dilden soğutuyor. 1986-87 yıllarda okullarda Gagauz dili 6. sınıflarda seçmeli ders olarak verilmeye başlıyor. Birkaç yıl sonra müfredata giriyor. O yıllarda milli bilincin yeniden uyanması gözlemleniyor. Gençler Gagauzça şiir ve nesir yazmağa başlıyor.

Gagauz Özerk Sosyalist Cumhuriyeti.

Gagauzlar'ın bağımsızlık temalı toplantıları da 1987 yılında itibaren başlamış ve 'Gagauz Halkı' hareketi faaliyete başlamıştı. Başında Dimitri Savastin, Stepan Bulgar, İvan Burgucu ve diğer sanat adamları bulunmaktaydı.

Bağımsız Moldova Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Gagauzların yaşadığı topraklar - Besarabiya ikiye bölünerek Gagauz nüfusunun %80'i Moldova, %20'si Ukrayna sınırları içinde kalmıştır. Böylece Gagauz Türkleri ikiye bölündü.

29 Ekim, 1989 yılında Petri Vlah tarafından tasarlanan Bozkurt başlı mavi bayrak Komrat meydanında dalgalandırıldı. Aydınlar daha sık sık görüşmeler teşkil ederek meydana insanları çağırmaya başladı. 1989'dan beri Stepan Topal, Gagauz milli hareketinin bir aktivisti olarak hep sahnede kalmıştır. Stepan Topal ilk olarak Gagauz Özerk Sosyalist Cumhuriyeti Geçici Komitesi'ne, daha sonra Gagauz Cumhuriyeti Yüksek Konseyi'ne başkanlık etmiştir.

19 ağustos 1990 yılında kapsamlı bir toplantı sonucu Gagauz Özerk Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1 Aralık 1991 tarihinde yapılan özgür ve demokratik seçimle, Stepan Topal, oy birliğiyle Gagauz Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve bu görevini 1995 yılına kadar sürdürmüştür. İşte o günlerde Stefan Topal'ın arkadaşlarından Stefan Bulgar şöyle diyordu; “- üçüncü Türk devletini kurduk. Birincisi Türkiye Cumhuriyeti, ikincisi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, şimdi de Gagauzistan” diyordu.

Bu yolda hep Stepan Topalın yanında olan Mariya Maruneviç - Vasilioglu, Mihail Kendigelen, Konstantin Tavşamcı, Andrey Bıyıklı, Andrey İbrişim, Petri Buzacı, Stepan Bulgar, İvan Burgucu, Dimitri Savastin, Leonid Dobrov, Todur Terzi, Georgi Kışlalı, Andrey Koçancı, Mihail Gagauz, Görgi Kalçu gibi kişilerin birlikte olması bir şanstı.

Gagauz Yeri Özerk bölgesi. 23 Aralık 1994 y. tarihinde 1990 da kurulan ve tanınmayan Cumhuriyet Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde Gagauz Yeri Özerk bölgesi olarak Moldova Parlamentosu tarafından tanınmıştır. Böylece Moldovan ve Gagauzların arasında 5 yıllık husumet sona ermiştir. Kendi bayrağı, marşı, Halk Topluğu /meclisi/, Başkanı vardır. İlk Başkan Komünist partisinin mensubu Görgi Tabunşık olmuştur. Şimdiki başkanı İrina Vlah'tır. Resmi diller: Gagauzça, Moldovanca ve Rusça olan Gagauz Yeri, 25 yıllık bir Özerk bölge olduğuna rağmen, ciddi anadil sorunları yaşıyor ve ekonomisini kaldırma çabasıdadır. Rusya ve diğer ülkelere olan göç bölgede ahalinin azalmasına sebep olmaktadır.

Gagauz Türkleri tarafından çok eskiden kurulan devletler, Gagauzlar'ın adalet ve özgürlüğü seven bir halk olduğunu göstermiş ve bugünkü Gagauz Yeri Özerk bölgesinin alt yapısını hazırlamıştır.

Bibliyografiya:

1. Angeli F. Страницы истории османской империи, Кишинев, 2006.
2. Anzerlioğlu Yonca. Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Subhi Tanrıöver ve Gagauz Türkleri, Bilik, 2006, sayı 39.
3. Argunşah M., Arguniah. H. Gagauz yazıları. Mustafa Argunşah. Tahrif edilen Türk Tarihi ve Bir Türkü. Kayseri, 2007. s174.
4. Baboglu N. Hatıralarım. Ayna dergisi N2, 1916, s. 5-6.
5. Cebeci Ahmet. Osmanlı devletinde Gagauzlar, Türk Kültürü: s. 354 (ekim 1992. S. 583-589).
6. Çakır Nikolay. Gagoğuzlar ve Çakır senselesi, Sabaa yıldızı, 1999, s.42-47bir türkü, 2007,
7. Karanfil Güllü. Mücadele sembolü Stepan Topal. Türk Dünyası Tarih kültür dergisi, Kasım, 2018 Cilt 64. Sayı 383, s.4-7.
8. İusümbeli İrina. <https://orhaajans.com/gagauzlar-ilk-gagauz-turk-devleti-uzi-eyalet>
9. Radova Olga. Bucaktaki transtuna Göçmenlerinin ve Gagoğuzların etnik kimliği(18.yüzyılın sonu ve
- 10.Yüzılın başı) Avrasya etüdleri, s. 13. s. 56.
- 11.Romanova Svetlana. От раннегосударственных формирований у предков гагаузов к образованию АТО Гагазия. Bilgilar 1: Komrat -2017.
- 12.ÖZÇAYAN Onay. Gagauzlar. <https://www.academia.edu/3685198/Gagauzlar>.
- 13.Первухин В. Ф. Комратская республика. — Одесса, 2006.
- 14.<https://gagauzskiebyli.wordpress.com/2015/05/11>